

Maler Jungnickel og kosakkerne på torvet i Tønder

Af J. N. Lorenzen.

Den moderne billedreportage, som vi kender den i dag, har først udviklet sig i perioden fra omkring 1870. I tiden forinden, lige fra renæssancen, altså gennem omtrent 300 år, var befolkningens læsefærdighed meget begrænset, og »almuen«s nyhedstørst blev i stort omfang tilfredsstillet med fortællende billeder, i hovedsagen farvelagte træsnit, af gejstligt eller verdsligt indhold og altid ledsaget af forklarende eller muligvis også satiriske tekster i vers eller prosa.

I begyndelsen har enkelte af træsnitkunstens store mestre, f. eks. L. Cranach og A. Dürer, været medvirkende, men almindeligvis udgik disse billeder dog fra jævne »billedmagere«, håndværkere, små bogtrykkere og tegnere. De kolporteredes gennem omrejsende personer, kræmmere, gadesangere, charlataner og andre. I første halvdel af 1800-tallet, lige inden disse »kistebilleder«s rolle var udspillet, har de dog som såkaldte neuruppinere (efter byen Neuruppin, hvor de særlig blev dyrket) i væsentlig forbedret form endnu oplevet en sidste kortvarig blomstring.¹

Under Napoleonskrigene og ligeledes senere under de slesvigske krige optræder de også herhjemme i større mængde. Selv en C. W. Eckersberg fremstillede som ung tilsvarende billeder, bl. a. dem af kampene om København 1807.

Det svarer altså ganske til forholdene dengang, at malersvend N. C. *Jungnickel*, sandsynligvis som øjenvidne, i en farvelagt tegning har fastholdt den opsigtsvækkende begivenhed, som kosakbesættelsen af Tønder i 1813 må have været, og derefter i en serieproduktion har bragt disse billeder i omløb.

Hans ejendommelige tegninger synes at have vakt opmærksomhed,

ikke alene hos byens og omegnens samtidige borgere, men også senere. Min farfar, jernstøberen i Vestergade, N. P. Lorenzen, (1825–1907) menes at have kendt dem, og min far, M. Lorenzen, (1854–1939) har husket dem fra sin ungdom og kunne endda i sin alderdom anføre tegnerens navn.

I løbet af de godt 140 år, der er gået, siden Jungnickel har ladet sine tegninger »komme på markedet«, er sikkert en hel del af dem gået til grunde. I dag har vi kun 5, der med sikkerhed har overlevet. Et 6. billede, verificeret, i forvejen stærkt molesteret, er gået tabt i Husum i den senere tid. To yderligere billeder, som jeg blev gjort opmærksom på, har ved nærmere undersøgelse ikke kunnet påvises.

Tønder museum

1) I. nr. 363. 12×15 cm. Usigneret, udateret. Svagere farvelagt og af mindre format end de andre, men i øvrigt i god overensstemmelse med disse. Tekst: »Prospekt des Tondernschen Cosackenlagers auf dem Marktplatze im Jahre 1813«. Erhvervet 1925 hos gdr. Christian Lorenzen (1864–1938) i Sæd gennem seminarielærer Claus Eskildsen. Gårdens nuværende ejer, Carsten Lorenzen Jørgensen, kan med sikkerhed sige, at billedet allerede fandtes på gården, da hans bedstefar, Christian Lorenzen, overtog den. Gården skal have været i familiens eje i ca. 300 år.

Om dette billede, der på flere punkter er anderledes end de øvrige, har en særlig betydning, kan ikke afgøres. Muligvis er det en forudgående skitse?

2) I. nr. 434. 22,5×25 cm. Dateret 1820, men desuden i nederste del af billedet, tilsyneladende af anden hånd, med klar gotisk skrift: »Mögeltönder, d. 18. Januar 1821«. Fuldt signeret: N. C. Jungnickel. Lidt varieret tekst, men også »im Januar 1813«. Erhvervet via seminarielærer Claus Eskildsen 1925. Gave fra Sæd uden yderligere angivelse. Nogle af Sæds ældste, der er blevet spurgt, kender ikke billedet (oplyst af gdr. Carsten Lorenzen Jørgensen).

3) I. nr. 435. 22,5×25 cm. Dateret vistnok 1820. Signeret N C J. Erhvervet 1926 af museet (pris: kr. 18) af handelsmand Callø, der skal have købt billedet hos en familie i Tønder. Ikke andre oplysninger. Tekst: »im Januar 1814«, i øvrigt uforandret. Ved siden af dateringen samt over midten af billedet ret ulæselige skrifttegn. De sidste synes, afkortet, at indeholde ordet »Mögeltönder«.

4) I. nr. 3246. 21,5×25 cm. Dateret 1820. Fuldt signeret: N. C. Jungnickel (noget udvisket). Tekst: »Prospekt die Tonderschen Kosacken Lager auf dem Marktplatze im Januar 1814«. Neden for teksten lige efter dateringen 1820 er der skrevet noget ulæseligt, hvori man dog måske kan kende tallet 25 eller muligvis 425. Foran »N. C. Jungnickel« ligeledes hensmuldrede skrifttegn, der omgiver noget, der kan opfattes som »Mögeltönder«.

Efter et magistratsmøde med efterfølgende skatsspil i »Zum weissen Schwan« kom daværende borgmester Plewka (1864–1936) en aften i 1911

eller 1912 hjem med kosakbilledet under armen. Såvidt det huskes, var det en opmærksomhed fra magistratskollegernes (rådmændenes) side. Efter forlydende stammede det fra hestehandler Stephanowitsch. Da Plewka 1920 blev borgmester i Kappel ved Slien, fulgte det med dertil, og efter hans død i 1936 kom det tilbage til Danmark.

I privat besiddelse

5) 20,7×24 cm. Gårdejer Matthias Jepsen (f. 1881), Rørkær, oplyser, at hans farfar, gdr. Mathias Hansen Jepsen (1824–1897) på gården i Rørkær ejede et farvelagt kosakbillede, der i øvrigt ganske lignede reproduktionen af et af museets billeder i »Vestkysten« af 27/1 1964. Farfaderen, dansk krigsveteran, historisk interesseret, skal have udtalt, at der kun havde været 6 oprindelige eksemplarer. Billedet tilfaldt referentens farbror, gdr. Hans Søren Anton Jepsen, Rørkær, hvis nu ligeledes afdøde enke, fru Karen Jepsen, i 1927 gav det til dommer Hakon Gjessing (1867–1951), Tønder, senere København. Det ejes nu af dommerens datter, fru Astrid Gjessing Bentzen, København.

Ved en sammenligning af nr. 5 med farvefoto af nr. 4 anfører fru en bl. a. følgende om nr. 5: »Kirketårnet er slankere og mindre fortegnet. Den gamle latinskole bagest til højre naturligere proportioneret. De tre træer har alle mange grene. Gitterværket over døren i forreste hus til venstre er klart og omhyggeligt udarbejdet, og hølæsset, der dækker de to vinduer til venstre på rådhuset, er større og gråt. Nr. 5 har i teksten »im Jahre 1813«. Ovenover er skrevet med samme lyse skrift: »N. C. Jungnickel Mahler«. Tilsvarende til venstre ses: 1819 Januar (?) og i midten: Stadt Møgeltönder. På papiret under billedet ses til venstre med blyant: »Fecit Møgeltönder«.

Nordfriesisches Museum, Husum

6) Om signatur og datering intet sikkert oplyst. Målene skal nogenlunde have svaret til dem af nr. 4.

Molesteret eksemplar, der kun forbigående har været på museet og aldrig har tilhørt dets bestand. Det er nu forsvundet. Dr. phil. S. Schoubye, Tønder, har set det forinden. Også museets medhjælper, hr. Schröder, genkender det i en fremvist kopi af nr. 4. »Molesteringen« bestod ifølge museets ledelse i, at billedets ene hjørne helt manglede, og at resten var stærkt beskadiget af insekter. Det har tilhørt den også i Danmark kendte kunstmaler Albert Johannsen, »marskens maler«, der havde arvet det efter sin far, forfatteren af samme navn, »marskens digter«. Hvornår og hvorfra denne har fået billedet, vides ikke. Det kan vel antages, at »marskens digter« har haft gode forbindelser i marsken helt op til Tønder.²

Som det fremgår af de forskellige tegningers datering må Jungnickels arbejde i hovedsagen have stået på i 1820.

Da det er tegninger og ikke træsnit, må det have været et træls arbejde at fremstille en til salgsformål bare nogenlunde rimelig

mængde eksemplarer. (Et forsøg på at kopiere nr. 4 tog mig henimod 4 timer).

Alle de fem bevarede, i hvert fald kendte, eksemplarer er fundne i det snævre område Tønder (2) — Rørkær (1) — Sød (2). Også Husum-eksemplarets herkomst peger vel i den retning.

Om dette skyldes den oprindelige fordeling, bedre opbevaringsforhold eller en mere energisk efterforskning, kan diskuteres, bl. a. vil det måske ikke være utænkeligt, at et vist initiativ fra Claus Eskildsens side har været medvirkende. Noget mærkeligt er, at der endnu ikke er fremkommet eksemplarer fra Møgeltønder, hvor »billedmageren« dog synes at have fremstillet sine produkter, eller fra egnen nord for Tønder.

Af disse billeder har i hvert fald to (nr. 1 og 5), efter hvad vi véd, været gemt på et par gamle gårde i formentlig omtrent 100 år, sandsynligvis lige siden de blev fremstillet. Det er således muligt, at de har været »kistebilleder« i egentlig forstand. De øvrige har vel oprindelig haft en lignende skæbne.

Tre af billederne er fuldt signeret: N. C. Jungnickel (nr. 2-4-5), et enkelt: N C J (nr. 3). Nr. 1, der ved dets blegere farver og lille format adskiller sig noget fra de andre, er ikke signeret. Hvorvidt nr. 6, Husum-eksemplaret, er eller har været signeret, vides ikke. Nr. 5 synes fremstillet i 1819, nr. 2-3-4 i 1820 (nr. 2 dog muligvis 1821). Nr. 1 er ikke dateret, og dateringen for nr. 6 kendes ikke.

Hvad véd vi nu om maleren N. C. Jungnickel?

Udover hvad hans billeder måske kan røbe om ham, kender vi kun den ydre ramme for hans liv.

I Ludwig Andresens »Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tøndern bis 1869«³ anføres: Jungnickel, Niels Christian, stammende fra Møgeltønder, af profession maler, som den 22/8 1821 har aflagt borgered i Tønder. Landsarkivet i Åbenrå⁴ oplyser, at Niels Christian Jungnickel er født i Møgeltønder d. 12/9 1795 og døde som maler i Tønder d. 9/2 1857. I 1854 ejede han huset N. V. Kv. 99 (Richtsensgade 17).

I samme år var han ansat til følgende skat:

Statsskat (»månedsskat«) . . . . . : 9 rd. 48 skilling

Kommuneskat (Mortensdags-, renteskat): 6 rd. 10 skilling

Han har altså åbenbart levet under ganske tålelige økonomiske forhold.

Amatorfoto af N. V. Kv. 99, senere Richtsensgade 17, nu nedrevet.

Han blev gift første gang d. 31/7 1825 med enken Helene Kettler, f. Hansen, og efter dennes død d. 28/5 1827 anden gang d. 23/9 1827 med Anna Jensen.

I 1. ægteskab var der en søn, senere postbud i Tønder Hans Carl Jungnickel, f. 13/4 1827, d. 30/10 1872, som havde 2 ugifte døtre: Anna Helene Juliane og Elise Catharine, der senere drev en lille modeforretning i det smukke lille karnaphus Østergade 25. I 2. ægteskab havde han sønnen Christian Leonhardt Jungnickel, f. 4/3 1829 i Tønder, der ved faderens død i 1857 og moderens død i 1860 var bosiddende i Altona. I 1853 er han malersvend. Han udlægges d. 5/12 1853 ved Juliane Margretha Henriette Bornholdts barsel som barnefader til Christian Leonhardt Johann Heinrich Jungnickel. Et forsøg på at få forbindelse med nulevende efterkommere er ikke lykkedes.

Af særlig interesse synes N. C. Jungnickels ascenderer at være. Landsarkivet siger herom: Ungkarl Hans Carl Jungnickel af Møgel-tønder og pigen Bodil Nielsen af Nykirke i Jylland blev gift i Møgel-tønder d. 14/9 1793.

Brudgommen er formentlig identisk med den Hans Schack Carl

Jungnickel, som blev født d. 21/1 1771 og blev døbt i Møgeltønder kirke med bl. a. grev Schack^f som fadder. Som forældre angives gartner Jungnickel og hustru Anna. Den 29/11 1829 dør maler og husmand Hans Carl Jungnickel, 59 år gammel, i Møgeltønder, og den 3/1 1841 dør Botilla Jungnickel, datter af daglejer Niels Nielsen og Anna Cathrine i Jylland, 80 år gammel, i Tønder. Hun efterlader sønnen Niels Christian Jungnickel, maler i Tønder.

N. C. Jungnickel, der, ligesom sin far og sin søn, udøvede malerhåndværket, må vel have haft kunstnerisk sans og en begavelse for tegning. En større kunstner har han dog sikkert ikke været. Nogen større produktion er heller ikke påvist, måske fordi den er gået tabt i årenes løb.

Det eneste, vi med sikkerhed kender, er kosakbillederne. På museet findes desuden en lille farvelagt tegning, fremstillende Sønderport og Sønderbro i Tønder. Den svarer til hans ejendommelige facon og tilskrives ham, sikkert med rette, men den er hverken signeret eller dateret.

Billederne virker ved første blik primitive og barnlige. Deres kolorit er temmelig fattig, ligesom så mange andre tegningers fra den tid. Sujettet er trods tilsyneladende skødesløshed nogenlunde korrekt fremstillet. Der er perspektiv og god komposition — og der er utvivlsomt en vis »esprit«. Om man ikke vidste andet, kunne »kosakkerne« i dag vel gå for et hypermoderne arbejde!

Billedet gengiver sandsynligvis et øjenvidnes indtryk af det soldaterliv, der udfoldede sig på torvet i dagene 17.-19/12 1813 eller 8.-17/1 1814.

Tegningen er, som nævnt, temmelig barnlig, men torvets bygninger gengives dog nogenlunde korrekt i den position, de endnu har i dag. Rådhuset står med de gamle rødstensvægge og svungne gavle, som desværre forsvandt i 1867. Foran bagerhuset ses to afstumpede lindetræer. Kirketårnet er af pladsmangel »komprimeret«. Man genfinder Smedegade, Kirkegården, Humlekærren og Lilletorv samt bygningen, der udgør sparekassens forgænger. Også vippebrønden på torvet er historisk. Den endte vistnok sin funktion som pumpe i midten af århundredet og blev fjernet i maj 1903.

Kosakbilledets rådhus er vistnok den ældste eksisterende tegning af denne bygning, der findes.

I midten foran rådhuset står en militær vagtpost i korrekt hold-

N. C. Jungnickel: Kosakkerne på torvet i Tønder (Tønder Museum).

ning ved siden af 2 forskelligt farvede lansepyramider af tilsyneladende 8 lanser hver samt en 4-hjulsvogn, muligvis en overdækket stabs- eller proviantvogn, muligvis kun et hølæs.

Længere fremme ses 6 soldater fodre og vande deres heste. De benytter bøtterne, der også ifølge senere billeder hører til vippebrønden.

Hestene er påfaldende små, nærmest en slags ponyer, hvad der vistnok var ganske korrekt for kosakheste.

Mandskabet, med fuldskæg, bærer lange støvler og en slags pludderbukser, der er stoppet ned i støvleskafterne. De har blå uniformer af forskellig nuance med røde biser, huer med rød bund og vistnok øreklapper samt tykke blågrå kapper. Bevæbningen består tilsyneladende af sabel, pisk (kantschu) og lang lanse. En galoperende rytter, måske en ordonnans, bærer foruden den sædvanlige bevæbning også noget, der ligner et skydevåben (karabin?) på ryggen. På venstre side af billedet ses en mand tilsyneladende af nogen betydning. Han bærer en bred lys livrem og et bredt sort skråbælte. Med højre hånd svinger han en pisk, med venstre holder han fast i sabelgehænget.

Der ligger tæt med sne på torvet og rundt omkring på tagene.

Tønder-borgere ses der ingen af.

Det er tilsyneladende en feltvagt, der er stationeret på torvet og vel nok i bygningerne omkring rådhuset.

Såfremt tegneren har ønsket at fremstille kosakkerne som en vel-disciplineret afdeling, så må det siges at være lykkedes ham.

Den militære og politiske baggrund for kosakkernes tilstedeværelse i Tønder⁶ tager sig således ud:

Efter genoptagelse af krigen i august 1813 og nederlaget i slaget ved Leipzig (16.-19/10 1813) trak Napoleon sig tilbage til det egentlige Frankrig. De allierede fulgte efter. En del af deres nordarmé (svenskere, russere, prøjsere) under Bernadotte drejede dog af mod nord for at angribe Danmark, der endnu var Napoleons forbunds-fælle, og derved sætte sig i besiddelse af Norge.

Danmarks grænsedækning mod syd stod mellem Elben og Østersøen og omfattede et fransk korps under marskal Davoust og et dansk auxiliærkorps under den danske general, prins Frederik af Hessen, kongens svoger.

Da Bernadotte nærmede sig Holsten, trak Davoust sig efter instruks tilbage til Hamborg og lukkede sig inde der. Det danske korps

tog stilling i linjen Hamborg-Lybeck og gik derfra, fulgt af Bernadotte, der forsøgte at udmanøvrere det, tilbage i retning af Rendsborg-Kiel.

Gennem det nu opståede tomme rum øst for Hamborg blev kosakbrigaden Tettenborn (4 Don-kosakregimenter, ialt ca. 1300 mand) af Bernadotte beordret frem med den opgave at omgå det danske korps, at afpatruljere Holsten bag dets ryg samt at støde frem over Ejderen.

Et russisk korps belejrede tillige Davoust, der ikke ville overgive Hamborg.

Oberst Tettenborn marcherede d. 4/12 1813 fra Tritttau øst for Hamborg, havde d. 5/12 føling med den tilbagegående danske hovedstyrkes flankedækning, overhalede den, gik trods dårlige vej- og vejrforhold frem med betydelig kraft og passerede allerede natten til d. 9/12 med en mindre styrke Ejderen ved Breiholz.

I tilslutning til kampen ved Sehestedt d. 10/12 1813, hvor prinsen af Hessen gennembrød Bernadottes hovedstyrke (ca. 9000 mand under general Walmoden), lykkedes det for den danske hær (ligeledes ca. 9000 mand) med tros og fanger at slippe ind i fæstningen Rendsborg. Da situationen herunder en overgang blev anset for at være truet, blev Tettenborn holdt tilbage i linjen Husum-Eckernførde.

Med fredsforhandlinger for øje blev der så sluttet våbenstilstand fra 15/12 1813 til 5/1 1814. Tettenborn havde i den tid sit hovedkvarter i Tønning.

Uanset våbenstilstanden trængte en fra Husum kommende kosakstyrke på ca. 150 mand d. 17/12 1813 om morgenen gennem Sønderport ganske overraskende ind i Tønder. Den besatte byens indgange, oprettede en kommandostation og en feltvagt på rådhuset og i nogle nabobygninger og bivuakerede iøvrigt uanset kulde og sne på Vindmølleagrene vest for byen. De gjorde forsøg på en del rekvisitioner, hvad der sikkert var hovedformålet, men kun tildels med held, og de fortrak d. 19/12 atter sydpå.

Våbenstilstanden udløb som nævnt d. 5/1 1814. Tettenborn satte sig trods besværlige vinterforhold atter omgående i bevægelse, nåede med sin hovedafdeling endnu d. 5/1 Slesvig,⁷ d. 6/1 Flensborg, d. 7/1 Åbenrå, d. 8/1 Haderslev, d. 9/1 Vonsild, hvor han standsede efter forpostfægtning med midlertidigt i Koldingå-stillingen opræ-

dende danske styrker. Han havde da en sidedækning i Gram og selv sit hovedkvarter i Haderslev.

Samtidig med den østlige afdeling var en mindre styrke over Husum gået nordpå mod Tønder, som påny blev besat d. 8/1 1814.

Herfra kunne 25 mand trænge frem til Ribe og sætte sig fast der uden at møde modstand fra militsens side. Det var strengeste vinter-tid med høj sne.

Kosakkerne i Tønder, under ritmester v. Hochwächter, var denne gang indkvarteret hos byens borgere. De opførte sig gennemgående godt, men drak tæt, fyrede stærkt i kakkellovne og stank som gedebukke. Deres rekvisitioner var betydelige, men lod sig dog ved de danske myndigheders, ikke mindst amtmand v. Bertouchs, indgriben nogenlunde begrænse.

Den 14/1 1814 blev freden i Kiel sluttet. Norge, Bernadottes egentlige mål, måtte afstås til Sverige. Bilandene Færøerne, Grønland, Island, der egentlig hørte til Norge, blev takket være underhandleren, kammerherre Bourkes behændighed og sagkundskab bevaret for Danmark.

Skiftende allierede tropper blev stående i Tønder indtil den definitive fredsslutning i Paris 1815, men kosakkerne forlod byen allerede d. 17/1 1814, egentlig til borgernes beklagelse, thi de fik andre, der var værre, f. eks. dele af »Lützows wilde verwegene Jagd«.

Den nu atter samlede brigade Tettenborn holdt fra d. 19. til 24/1 1814 hvil i Heide (Holsten), gik derfra, efter ialt 7 ugers »virksomhed« i Danmark, tilbage over Elben og afmarcherede så, i spidsen for Bernadottes arméafdeling, i retning mod Rhinen.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Clausen, V. E.: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870, »Danmarks Folkeminder« nr. 71, 1961.
2. Carl Lorenzen Jørgensen: Oplysninger.
Mathias Jepsen: Oplysninger.
Fru Gjessing Bentzen: Oplysninger.
Nordfriesisches Museum, Husum: Oplysninger.
3. Andresen, L.: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869. 1943. S. 87.
4. Landsarkivet i Åbenrå: Genealogiske oplysninger.
5. Om grev Hans Schack: P. Kr. Iversen: Herremand og bonde i Vestslesvig. Sdj. Årb. 1. hlvb. 1942. V. Lorenzen: Schackenborg. Danske slotte og herregårde. 1967. Biografisk leksikon.

- Grev Hans Schack (1735-1796), gehejmekonferensråd, var en kunstelsker, der bl. a. oprettede et »kunstkammer«. Han beklædte betydelige embeder i statens tjeneste, men tog sig tillige, i modsætning til forgængerne, i høj grad af sit grevskab, moderniserede hovedbygningen i tidens stil, interesserede sig også for havekunst og plantning og anlagde både alleen ved slottet og en barokhave.
6. Andresen, L.: Beiträge zur neueren Geschichte Tonderns. 1943. Fremde Truppen in Tondern. 1813-14. S. 127-140.
Mackeprang, M.: Tønder gennem tiderne, I, 1943: Hjelholt, H.: Tønder under kongestyre 1713-1864. S. 128-130.
  7. Jf. Clemens Brentanos (1778-1842) i sin tid meget kendte digt: »Die Gottesmauer« (»Drauss zu Schleswig vor der Pforte ...«).